Ze země, kde zítra již znamenalo včera Fučíkovy reportáže jako hold sovětskému experimentu

Bohumil Melichar

Ústav pro studium totalitních režimů

Julius Fučík se do historie zapsal jako ikona stalinistické propagandy, která rozšiřovala jeho příběh jako vzorový příklad oddaného komunisty s nevysychajícím pracovním i životním elánem a až za hrob odhodlaného bojovníka proti nacismu. Jeho kult, určený především mládeži, byl organizován právě kolem vyprávění o jeho oběti, jež vlastnoručně koncipoval v době svého žalářování v pankrácké věznici v motácích odsouzení na smrt. *Reportáž, psaná na oprátce* se stala emblémem podobně jako jeho tvář do široka rozevřená mladistvým úsměvem.¹ Nicméně Fučík nebyl ani pro architekty jeho kultu autorem jednoho díla. Jeho reportáže sepsané v meziválečné éře se staly předním zdrojem důkazů o nespravedlnosti řádu „buržoazní republiky“ a civilizační nadřazenosti socialistické „země sovětů“.² Nejen obraz vězně nesoucího nelidské mučení gestapa lehce a s písni na rtech, vědomého si vlastního dějinného úkolu a morální převahy, ale také jeho fascinace sovětským revolučním pokusem a entuziasmem pro budování

¹ MACURA, Vladimír: Fučík. In: TÝŽ: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Eds. Karel Kouba, Vít Schmarc a Petr Šámal. Praha, Academia 2008, s. 85–100.

² O způsobu čtení a oficiální interpretaci vypovídají předmluvy k Fučíkovým dílům a antologiím jeho textů. Viz FUČÍK, Julius: *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Praha, Svoboda 1951 (10. vydání), předmluva Gusty Fučíkové a Ladislava Štolla s. 9–14 (předmluva vyšla i v posledním, 11. vydání ve Státním nakladatelství politické literatury v roce 1955 stejně jako ve slovenském překladu v bratislavském nakladatelství Pravda roce 1952); TÝŽ: *V zemi milované: Výbor z reportáží o SSSR*. Praha, Svoboda 1949 (1. vydání), předmluva Gusty Fučíkové a Ladislava Štolla s. 7–16 (předmluva vyšla i v dalších sedmi vydáních v letech 1950, 1951, 1954, 1955 a 1979 – zde zkráceně – stejně jako ve slovenském překladu v roce 1952); TÝŽ: *Reportáže z buržoazní republiky*. Praha, Svoboda 1981, předmluva Gusty Fučíkové a Ladislava Štolla s. 7–14.

nového řádu z něj udělaly ikonou „země lyr a ocele“, jak stalinistické Československo metaforicky překřtil literární historik Vít Schmarc.³

Fučíkovy texty o „zemi, kde zítra již znamená včera“, jejichž hlavní titul se stal v podstatě propagandistickým heslem, které žilo vlastním životem až do konce socialistické diktatury, však nebyly psány jako nástroj legitimizace řádu, v němž jejich recipienti žili, ale naopak měly mít silný podvrtný podtext. Jak sám Fučík deklaroval v roce 1931: „Každá spravedlivá zpráva o Sovětském svazu má revoluční úkol.“⁴ Když vyprávěl své zážitky z cest po Sovětském svazu, stylizoval se do role psance, který tak činí navzdory utlačovatelskému řádu Československé republiky, ba co více: navzdory celému západnímu „kapitalistickému světu“. Nechme stranou interpretační nános desetiletí diktatury KSČ, jenž proměnil původní mobilizační potenciál v kýč,⁵ a pokusme se číst Fučíkova díla z meziválečné epochy v kontextu jejich vzniku. Právě tento přístup může dle mého názoru osvětlit mimo jiné následující otázku: Proč se z masivního korpusu textů adorujících sovětskou modernitu dostaly na výsluní poválečné éry právě reportáže z pera Julia Fučíka?⁶

³ SCHMARC, Vít: *Země lyr a ocele: Subjekty, ideologie, modely, mýty a rituály v kultuře českého stalinismu*. Praha, Academia 2017.

⁴ FUČÍK, Julius: *V zemi, kde zítra již znamená včera: Knížka o lidech, kteří dělají pětiletku*. Praha, K. Borecký 1932, s. 13. V následujícím textu se odkazuje na toto původní vydání.

⁵ Jako doklad efektivní persvaze tohoto propagandistického hesla může sloužit úspěšné využití fučíkovského vztahování k socialismu v oblasti komediálního žánru. V bláznivé komedii uvedené do kin v roce 1989 režisér Zdeněk Troška vkládá jedné z postav do úst následující slova: „...já bych chtěla říct, že u nás jde přestavba tak rychle, že my už dnes se máme líp než zítra... pozítří... včera... No včera jsi to přece říkal, předsedo!“ (Viz *Slunce, seno a pár facek*, režie Zdeněk Troška, Filmové Studio Barrandov, 1989, track 1:49:00–2:00:26.) Michal Pullmann filmovou humornou aluzi na skokový růst životní úrovně v socialistickém zřízení, volně parafrázující Fučíkův koncept překonání času ve formě fyzikální veličiny, interpretoval jako doklad rozpadu autoritativního diskurzu socialistické diktatury. Neschopnost napodobit a efektivně použít ideologický slovník se v závěrečném období diktatury stává pro svou absurditu komediální situací. (Viz PULLMANN, Michal: *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha, Karolinum 2011, s. 192.) O důležitosti Fučíkova mýtu pro oficiální ideologii československého socialismu až do jeho závěrečné fáze také vypovídá zřízení jeho muzea v roce 1988 (viz *Archiv Národního muzea*, Praha (dále ANM), Osobní fond Julia Fučíka a Gusty Fučíkové, kartony 1, 3, 7 a 11, nezpracováno). Nicméně mobilizační potenciál Fučíkova literárního gesta, jímž uchopil sovětské budování socialismu, kulminoval v éře stalinismu a pak procházel dlouhým procesem devalvace, tak jako celý komplex komunistického ideologického jazyka.

⁶ Pro představu o rozsáhlosti korpusu děl, jež tvořila meziválečný diskurz o Sovětském svazu, viz ŠIMOVÁ, Kateřina – KOLENOVSKÁ, Daniela – DRÁPALA, Milan (eds.): *Cesty do utopie: Sovětské Rusko ve svědectvích meziválečných intelektuálů*. Praha, Prostor 2017; DAVID, Jaroslav – DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, Jana: Cestopisy a reportáže ze Sovětského svazu mezi

Heroický věk

Rok 1921, kdy došlo k zásadnímu rozkolu na levici československé politické scény a zformovala se Komunistická strana Československa, byl pro Julia Fučíka (1903–1943) bodem obratu. Jako student pražské filozofické fakulty se tehdy zapojil do komunistického hnutí, v němž vybudoval svoji novinářskou kariéru.⁷ Po svém vstupu do KSČ se stal jedním ze zdejších průkopníků třídní revoluce, kterou ve svých textech z meziválečné doby soustavně propagoval. S reálnými výsledky „diktatury proletariátu“ se však mohl seznámit na vlastní oči až po devíti letech strávených střídavě za psacím stolem a v kruzích komunistických aktivistů a levicové inteligence. V roce 1930 byl jako doprovod čtyřčlenné dělnické delegace Svazu přátel SSSR v Československu pozván k návštěvě vedením československé komuny Interhelpo v Kyrgyzstánu, která se již pět let pokoušela kolonizovat step kolem města Frunze.⁸

Koncem dubna 1930 spolu s dvěma dělníky, manželkou horníka a zemědělcem vyrazil bez platného cestovního povolení do Leningradu. Zde se delegace zdržela několik dní, poté odjela do Moskvy a 24. května nastoupila do vlaku směřujícího do Střední Asie. Po šesti dnech skupina dorazila do Frunze, kde v družstvu Interhelpo strávila tři týdny. Hlavním programem byly exkurze v místních továrnách a kolchozech proložené účastí na politických schůzích místního sovětu. Poté výprava pokračovala do kazašské Alma-Aty, kde navštívila mimo

dvěma světovými válkami (1918–1939). In: *Kuděj*, roč. 17, č. 1–2 (2016), s. 58–85; ŠIMOVÁ, Kateřina – DRÁPALA, Milan (eds.): Julius Fučík – Egon Erwin Kisch – Franz Carl Weiskopf – Jiří Weil: Edice textů (1927–1937). In: *Soudobé dějiny*, roč. 27, č. 3–4 (2020), s. 605–688.

⁷ K Fučíkovi naposledy srv. JŮN, Libor – KABŮRKOVÁ, Markéta – MAJTENYI, David (eds.): *ReporTvář Julia Fučíka / Notes and Faces of Julius Fučík: Katalog k výstavě ReporTvář Julia Fučíka*. Praha, Národní muzeum – Ústav pro studium totalitních režimů 2020. Stručný Fučíkův životopis viz heslo „Julius Fučík“ in: ANEV, Petr – BÍLÝ, Matěj (eds.): *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*, sv. 1: A–K. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Academia 2018, s. 347–350. Autor hesla Jiří Nedvěd.

⁸ O poslední reflexi příběhu vystěhovalického družstva Interhelpo se pokusil Jaromír Marek v publikaci *Interhelpo: Tragický příběh československých osadníků v Sovětském svazu*. Brno, Host 2020. Viz také JANÁK, Dušan – JIRÁSEK, Zdeněk: *Z historie československých vystěhovalcických družstev v Sovětském svazu (1923–1939)*. Opava, Slezská univerzita v Opavě 2014, s. 72–81; POLLÁK, Pavel: *Internacionálna pomoc československého proletariátu národem SSSR: Dejiny československého robotníckeho družstva Interhelpo v sovietskej Kirgízií*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1961; HOLÁ, Věra – VICHEREK, Efrem: *Interhelpo: Vzpomínky na činnost průmyslového družstva československých dělníků v sovětské Kirgizii*. Praha, Ústřední výbor Svazu československo-sovětského přátelství – Lidové nakladatelství 1975. Fučík nebyl jediným dobovým autorem z prostředí KSČ, pro nějž se tento pokus československých osadníků stal literárním tématem. K analýze těchto děl viz LOMÍČEK, Jan – MERVART, Jan: “Evenings in Interhelpo”: Two Views of Czechoslovak Writers on the Soviet Union. In: *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen*, roč. 13, č. 1 (2011), s. 11–29.

jiné textilní továrnu, a do uzbeckého Taškentu, přičemž se setkala s dělníky na stavbě Turkestánsko-sibiřské železnice (Turksib). Na zpáteční cestě zavítala například do Stalingradského traktorového závodu F. E. Dzeržinského a prohlédla si Charkov, tehdejší hlavní město Ukrajinské sovětské socialistické republiky, včetně slavné dětské Komuny F. E. Dzeržinského, zřízené pedagogem Antonem Semjonovičem Makarenkem.⁹ Podobný itinerář byl vcelku standardní pro návštěvy zahraničních delegací, jejichž program sovětské úřady organizovaly jako výkladní skříň vlastních úspěchů,¹⁰ odehrával se ale většinou v geografickém prostoru evropské části SSSR a výjezdy do oblastí Střední Asie nebyly jeho běžnou součástí.¹¹ Zkušenost z této cesty Fučík přetavil v soubor reportážních textů, které vyšly v roce 1932 pod názvem *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Do Sovětského svazu se pak vrátil v létě 1934 jako dopisovatel *Rudého práva* a prožil zde dva roky, během nichž opět cestoval a navštívil znovu Střední Asii i družstvo Interhelpo.¹²

Čtenář, který by očekával od tohoto Fučíkova díla konvenční sled cestopisných reportáží, by byl jistě překvapen jejich stylem i obsahem. Zarážející se může zdát již rozsáhlá úvodní pasáž knihy, v níž autor popisuje na desítkách tiskových stran graf hospodářského růstu Sovětského svazu od poloviny dvacátých let, podobně jako líčení historie stalingradského mamutího závodu na výrobu traktorů, které se zde odvíjí od roku 1919. Pro celkovou stavbu knihy jsou však právě tyto pasáže klíčové. Fučík v nich předkládá epický příběh destrukce a budování. Obrana Caricynu (přejmenovaného později na Stalingrad a Volgograd) proti „bílým“ v podání obyčejného rudoarmějce Vasky, jak ji Fučík reprodukuje, plná hrdinských činů jeho spolubojovníků, které již těsně po svém vykonání přecházejí do vyprávění pastevců a stávají se legendou, se nápadně odlišuje od stylizace reportážně laděných próz Isaaka Babela, jež pod názvem *Rudá jízda* přeložil právě Julius Fučík spolu s Abramem Feldmanem v roce 1928.¹³ Babel ve svých

⁹ Itinerář cesty byl rekonstruován dle staršího bádání. Viz POLLÁK, Pavol: Prvá cesta Júliusa Fučíka do Sovietskeho svazu. In: *Slovanský přehled*, roč. 46, č. 2 (1960), s. 75–80; FILIPOV, Vasilij Nikitovič: *Julius Fučík*. Praha, Horizont 1987, s. 109–120; POLLÁK-ŠTETÁR, Pavel: *Július Fučík a SSSR*. Bratislava, Osveta 1963.

¹⁰ K praxi organizace zahraničních návštěv v SSSR mezi válkami viz DAVID-FOX, Michael: *Showcasing the Great Experiment: Cultural Diplomacy and Western Visitors to the Soviet Union, 1921–1941*. Oxford, Oxford University Press 2012.

¹¹ O cestách československých intelektuálů do asijských a dalších odlehlých částí SSSR mezi válkami viz ŠIMOVÁ, Kateřina: Sovětským Orientem: Meziválečné cesty československých spisovatelů do periferních oblastí Sovětského svazu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 27, č. 3–4 (2020), s. 591–603.

¹² Časopisecky publikované texty z tohoto pobytu uspořádala v roce 1949 Gusta Fučíková do souboru *V zemi milované: Výbor z reportáží o SSSR* (viz pozn. 2).

¹³ BABEL, [Isaak]: *Rudá jízda: Povídka*. Praha, Jan Fromek 1928.

povídkách pro časopis vydávaný politickým pracovištěm bojových jednotek Rudé armády naturalisticky popisoval zkázu, již rozséval nejen nepřítel v občanské válce, ale ve srovnatelné míře také rudoarmějci. Nevyhýbá se ztvárnění poprav náhodných civilistů, pogromů a alkoholismu spojeného s hrubostí Buďonného rudých kozáků, ba ani krvi a živočišnému zápachu bojiště. Naopak Fučíkovo pojetí pracuje s jednoduchou perspektivou hrdiny pod rudou hvězdou a bídáka v žoldu imperiálních mocností Dohody, jenž si kupuje omezené mužiky a bojuje bok po boku s buržoazními synky toužícími po rytířských ostruhách. Právě zahraniční intervence podle něj mladé sovětské Rusko vystavila metle válečných zločinů a následnému hladomoru.¹⁴ Fučíkovo pojetí se tedy na škále mezi vzájemně soupeřící psychologizující tvorbou s nejednoznačnými charaktery a sociálně realistickou tendencí k heroizaci hlavních hrdinů přiklání zřetelně k vyprávění

Julius Fučík mezi sovětskými dělníky ze závodu Frezer v Moskvě v létě 1935

(Julius Fučík: *V zemi milované*. Praha, Svoboda 1949)

¹⁴ Srv. FUČÍK, J.: *V zemi, kde zítra již znamená včera*, s. 115–162.

hrdinského příběhu.¹⁵ Jeho líčení občanské války je podobné spíše dílu ruského „proletářského“ spisovatele Dmitrije Andrejeviče Furmanova než Isaaka Emmanueloviče Babela.¹⁶

Navzdory žánrové, stylové i tematické odlišnosti Fučíkových a Babelových textů i značným rozdílům v narativních strategiích autorů, což všechno je třeba pochopitelně brát v úvahu při jejich srovnávání, však byla v perspektivě komunistického novináře obě vyprávění slučitelná. Lze odhadnout, že právě Babelova *Rudá jízda* (vedle dalších reflexí) utvářela v jeho imaginaci obraz událostí občanské války, jichž se přímo neúčastnil. Ve svém doslovu k českému překladu knihy nejen rekapituloval debatu, jež se kolem ní rozběhla v Sovětském svazu, ale nabídl také vhled do vlastního čtení tohoto díla. Fučík je vnímal jako „moderní hrdinský epos, čistý epos, čistý obraz velikého hnutí, uvedeného do pohybu malými a zbídačenými lidmi“.¹⁷ Přirovnání Babelova vyprávění k eposu je třeba chápat v dobovém kontextu jako záměrně přenesení významu tohoto pojmu na současnou realitu, umožňující její čtení ve světle světodějného hrdinského příběhu. Jednalo se o strategii, jak jej postavit do kontrastu s tehdy běžnou reportáží, povídkou či románem. Cílem bylo nepochybně zvýraznit heroické výkony hlavních postav, stojících na úplném počátku nového řádu světa.¹⁸

A Fučíkova tvorba s tematikou Sovětského svazu je svým pojetím a vyzněním také spíše podobným „moderním eposem na pokračování“ než reportáží, za kterou se vydávala.¹⁹ Tento epos měl navíc podobně blízko k mýtu jako epos antický,

¹⁵ Fučíkova první cesta do SSSR a sepsání jeho nejslavnějších reportáží z této země se časově shoduje s eskalujícím napětím na sovětské literární scéně, které vedlo k likvidaci všech literárních směrů konkurujících socialistickému realismu. K hledání a prosazování dominantního literárního směru v SSSR viz CLARKOVÁ, Katerina: *Sovětský román: Dějiny jako rituál*. Praha, Academia 2015, s. 45–74.

¹⁶ Furmanovův román *Čapajev* se stal ikonickým líčením občanské války pro model socialistického realismu. V meziválečné éře vyšel jeho český překlad (viz FURMANOV, D[mitrij]: *Čapajev*. Praha, Jan Fromek (Odeon) 1935).

¹⁷ FUČÍK, Julius: Doslov. In: BABEL, I.: *Rudá jízda*, s. 145.

¹⁸ Takové vnímání eposu má daleko k přístupu, jenž se zaměřuje na formální specifika žánru, jak s ním pracuje např. kanadský literární teoretik Northrop Frye (viz FRYE, Northrop: *Anatomie kritiky: Čtyři eseje*. Brno, Host 2003, s. 288–304). Spíše se tu jedná o metaforické užívání pojmu sloužící k dosažení kýžené expresivity v hodnocení díla (v tomto případě Babelova) a celkově i sovětské reality, k jejímuž uchopení se dle Fučíka nehodil žádný konvenční literární žánr. Obecné charakteristiky obsahu tak mohly odkazovat k heroickému a mytickému vyprávění. K základní charakteristice pojmu viz např. LEDERBUCHOVÁ, Ladislava: *Průvodce literárním dílem: Výkladový slovník základních pojmů*. Jinočany, H&H 2002, s. 80.

¹⁹ Ve 30. letech se odehrával v rámci levicové intelektuální scény spor o vztah reportáže a románu. V radikálních teoriích byla ve hře i úplná smrt klasického románu a jeho nahrazení reportáží jako údajně vhodnějším žánrem pro rychlou revoluční epochu. Nicméně socialistický

Komsomolka A. Polivková při práci na stavbě leningradského metra. Podzemní dráha v Leningradě byla vybudována převážně až po válce, údernický heroismus ze stavby moskevského metra ve třicátých letech ale přetrval (Julius Fučík: *V zemi milované*)

z něhož uvedená forma vychází. Fučíkova postava Vasky, veterána občanské války a dělníka na stavbě Stalingradského traktorového závodu, spojuje boje roku 1919 se současností, tedy s rokem 1930, kdy se Fučík ocitl v Sovětském svazu. Tento epos totiž nekončil porážkou bělogvardějců, ale přeléval se do živé přítomnosti, jako by probíhal v reálném čase kolem zaujatého pozorovatele – kdysi ve víru boje, dnes v rytmu práce. Se vší naléhavostí, ve kterou byl schopen proměnit svůj literární talent, Fučík čtenáři sděloval: „Tak se kdysi pod Caricynem tvořily uprostřed bojů první kádry bojovníků. Tak se dnes nad Stalingradem uprostřed

realismus jako směr, který si získal v SSSR závaznou platnost, preferoval od poloviny 30. let jednoznačně román. Fučík se do těchto teoretických debat nezapojoval přímo, ale jeho postoj lze vysledovat právě v jeho tvorbě. (K českým debatám o vztahu románu a reportáže v meziválečné levicové kultuře viz OSVALDOVÁ, Barbora – ČEŇKOVÁ, Jana: *Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami*. Praha, Academia 2017, s. 75–86. K sovětským vlivům na Fučíkovu tvorbu na přelomu 20. a 30. let viz CATALANO, Alessandro: *Rudá záře nad literaturou: Česká literatura mezi socialismem a undergroundem (1945–1959)*. Brno, Host 2008, s. 29.)

práce tvoří první kádry pracovníků. Tak se pod Caricynem vrhali tenkrát proti nepříteli, nevy cvičení, neznalí boje, s odvahou a náchylní k panice při prudkém odporu. Tak se dnes nad Stalingradem vrhají do práce, nevyučení, nezkušení, snad s odvahou, ale příliš připraveni vzdát se, když se objeví nezdár. Tak se tenkrát pod Caricynem z mobilizovaných mužiků stávali rudoarmějci, bojovníci s politickým přehledem a s psychologií vůdců. Tak se dnes nad Stalingradem z najatých mužiků stávají sovětsští dělníci, s vědomím moci a úkolů a s psychologií hospodářů.“²⁰ Fučíkovi hrdinové odložili zbraně, nástroje destrukce, a chopili se lopat, aby budovali novou civilizaci.

Motiv hrdinů odloživších zbraně, aby ihned nastupovali jako vůdci kolektivů budujících sovětský průmysl, se objevuje v dílech socialistického realismu. Můžeme jej sledovat například v Gladkovově *Cementu* nebo v románu Pjotra Pavlenka *Na Dálném východě hřmí*, který Fučík přeložil v polovině třicátých let.²¹ Pavlenko čtenáři předkládá ruskou revoluci jako hrdinný příběh několika generací: „I vyšly ve statisících a milionech, aby šly stejným krokem s revolucí a nezpозdily se ani o píd. Jejich otcové pálili usedlosti, bránili desítky front, ztráceli ženy a odvykali dětem – a synové stavěli města a zakládali silné rodiny, zvykali si spát osm hodin denně, jísti třikrát za den. Země zalidňovala nová města, chodila po nových cestách, zpívala nové písně a milovala a myslela, jak jen jednou či dvakrát v dějinách se dařilo myslet jen největším lidem.“²² Fučík jak svojí tvůrčí, tak i překladatelskou prací vycházel vstříc základním požadavkům směru dělnického dopisovatelství i revolučnímu romantismu, jejichž spojením s žánrem klasického románu 19. století vznikl v polovině třicátých let v Sovětském svazu závazný umělecký styl socialistického realismu. Australsko-americká slavistka Katerina Clarková jej charakterizovala jako vyprávění o té nejdrsnější práci a největším hrdinství v grandiózní perspektivě.²³

Julius Fučík tak českému čtenáři ve třicátých letech nabízel důvěrně známý příběh destrukce starého světa a jeho obnovy v ideální podobě, jenž se skrze mesianistická hnutí a rituály plodnosti táhne jako červená nit kulturami od těch primitivních až k technologicky nejvyspělejším.²⁴ Bytostná aktuálnost, jež ho

²⁰ FUČÍK, J.: *V zemi, kde zítra již znamená včera*, s. 186.

²¹ GLADKOV, Fjodor: *Cement: Román*. Praha, Komunistické nakladatelství a knihupectví 1926; PAVLENKO, Petr: *Na Dálném východě hřmí*. Praha, Evropský literární klub 1937.

²² PAVLENKO, P.: *Na Dálném východě hřmí*, s. 77. Z ruštiny přeložil Julius Fučík.

²³ CLARK, K.: *Sovětský román*, s. 45–74.

²⁴ Viz ELIADE, Mircea: *Mýtus o věčném návratu: Archetypy a opakování*. Praha, OIKOYMENH 1993; KERMODE, Frank: *Smysl konců: Studie k teorii fikce*. Brno, Host 2007. V uvedeném smyslu jde o čtení Fučíkova textu dle teorie rusko-německého kulturologa Borise Groyse, který socialistický realismus vidí jako vyvrcholení avantgardní revoluční tendence,

vlastně nutila k formě reportáže, dodávala jeho textům průraznost a zároveň jej přiváděla až ke krizím tvůrčího sebevědomí.²⁵ Pocit, že stojí na výspě dějin, mu ovšem umožňoval předložit čtenáři rozhovor s komsomolkou Dorou Potapkinovou, stavící moskevské metro, jako kdyby zpovídal hrdinku z antických bájí.²⁶

Prométheovský mýtus

Julius Fučík poprvé přijel do Sovětského svazu v průběhu prací na dokončení prvního pětiletého plánu. Jak sdělil svým čtenářům, do této země ho přivedl pohled na diagram německého Ústavu pro bádání o konjunkturu, který jasně deklaroval raketový růst sovětského hospodářství.²⁷ V jeho interpretaci byl tento hospodářský zázrak dílem dělnických rukou, které se zmocnily země a začaly ji zušlechťovat. Předkládal tak aktualizaci mýtu o Prométheovi,²⁸ ve kterém byli

spatřující svůj úkol v rozkladu starého řádu do kořenů a následné výstavbě nového světa. Socialistický realismus je pro tohoto teoretika spíše kolektivní stranický surrealismus manipulující realitou skrze umělecké uvažování o světě. (Viz GROYS, Boris: *Gesamtkunstwerk Stalin: Rozpolcená kultura v Sovětském svazu. Komunistické postskriptum*. Praha, Akademie výtvarných umění 2010.)

²⁵ Své pochybnosti o schopnostech zachytit komplexně dění v SSSR pro jeho „světodějnou povahu“ vyjádřil v dopise Gustě do Prahy z 9. srpna 1935: „Tady se dělají první kapitoly celé příští historie lidstva. Je to tak veliké, že mne to k mému velikému zoufalství rozdvouje. Jako člověk rostu a jako korespondent jsem nejnešťastnější stvoření pod sluncem. (...) Jak to jen předat! Jak to udělat, aby lidi tam u vás plně pochopili tu historickou velikost! (...) Cítím jako svou vlastní vinu, že tohleto všechno nedovedu předat.“ (Citováno podle předmluvy Gusty Fučíkové a Ladislava Štolla k 1. vydání Fučíkovy knihy *V zemi milované*, s. 13. Gusta Fučíková dopis reprodukuje také ve svých memoárech *Život s Juliem Fučíkem*. Praha, Svoboda 1971, s. 343–344. Dochovaná korespondence Gusty a Julia Fučíkových a Fučíkovy zápisníky z pobytů v SSSR jsou uloženy v jejich společném osobním fondu v Archivu Národního muzea.)

²⁶ FUČÍK, Julius: Stručné dějiny moskevského Metra. In: TÝŽ: *V zemi milované*, s. 196–223, zde s. 211–214. Reportáž původně vycházela na pokračování v *Rudém právu*, příslušný díl byl otištěn 5. května 1935.

²⁷ TÝŽ: *V zemi, kde zítra již znamená včera*, s. 22–33.

²⁸ Stvořitelský mýtus o Prométheovi, který nejen stál za vznikem člověka, ale také mu snesl světlo v podobě ohně (obraz technologie), přitahoval jako vhodná metafora sovětské marxistické intelektuály promýšlející socialismus jako společnost na vyšším civilizačním stupni. Ten si v jejich představách měl vynutit zrod nového typu člověka. Zvláště pod vlivem Nietzscheho filozofie označovali revoluci za titánskou a prométheovskou éru. Tato metafora se pojila se sovětským experimentem od revolučních počátků až do vrcholného stalinismu. (Viz GLATZER ROSENTHAL, Bernice: *New Myth, New World: From Nietzsche to Stalinism*. Pennsylvania, The Pennsylvania University Press 2002.) V sociálních vědách zavedl metaforu

bohové – car, majitelé továren a skrze církve i sám křesťanský Bůh – připraveni o nástroj k ovládnutí přírody a lidí, o výrobní prostředky. Titánští vůdci revoluce, po nichž byla pojmenována nová města a stavby, stvořili stejně jako Prométheus nového člověka.²⁹

Ve Fučíkových reportážích ze Sovětského svazu tak můžeme číst příběhy horníků ze šachtinské těžební oblasti, jejichž boj proti původním vlastníkům dolů trval celých deset let, až do doby, kdy v roce 1928 „prohlédli“ sabotáže takzvaných buržoazních specialistů a ve veřejném procesu se jich zbavili.³⁰ O scelování polí a zakládání nových lánů ve stepních oblastech píše Fučík jako o důkazu moci přisvojit si půdu a opanovat ji. Hlavní roli v tomto úsilí o vybudování nové civilizace hrála ideologie,³¹ jako nástroj k vědeckému organizování společnosti, a technologie, jako nástroj k ovládnutí přírody. Za velebením vzdělávacích kampaní stála snaha vyzdvihnout úspěchy v předávání gramotnosti jako prvního kroku ke zvládnutí odborného vzdělání stejně jako pochopení marxismu. Přesně tak lze číst Fučíkovu poznámku o kyrgyzských pastevcích jako lidech, kteří „si ještě kupovali ženy, teď vykládají politgramotu“.³² Při výkladu, jak se šířila zvěst o bolševické civilizační změně na zaostalém venkově, se Fučík nebojí narážek přímo na novozákonní příběhy: „Petr Andrejevič sám kdysi pracoval u sedláka. Je to už dávno, před revolucí, ale ještě cítí shrbený hřbet a zmožené ruce. Mluví, jako by právě přišel z pole ... pak se slavnostně vztyčuje, tahá z kapsy papírky

odpoutaného Prométhea (vypůjčenou od anglického básníka Percyho B. Shelleyho, oslavujícího nezávislost člověka) hospodářský historik David S. Landes ve snaze postihnout epochální civilizační změnu v procesu průmyslové revoluce. Podobnou změnou měl projít dle plánovačů masivní industrializace i Sovětský svaz. (Viz LANDES, David S.: *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present*. Cambridge, Cambridge University Press 1969.)

²⁹ Viz např. FUČÍK, Julius: SSSR – Leninovo veledílo roste k socialistické kultuře a blahobytu. In: *Rudé právo* (26.1.1936), s. 8 a 10. Ve Fučíkově knize *V zemi milované* text vyšel pod zkráceným názvem „SSSR – Leninovo veledílo“, s. 284–288.

³⁰ TÝŽ: *V zemi, kde zítra již znamená včera*, s. 289–301. Šachtinský proces se stal jakýmsi předobrazem pro sociální praxi vyhledávání nepřítele v SSSR druhé poloviny 30. let v rámci tzv. Velkého teroru (srv. FITZPATRICKOVÁ, Sheila: *Každodenní stalinismus: Obyčejný život v neobvyčejné době. Sovětské Rusko ve 30. letech*. Praha, Academia 2018, s. 423–482; GOLDMANOVÁ, Wendy Z.: *Vytváření nepřítele: Udávání a zastrasování ve stalinském Rusku*. Praha, Karolinum 2014).

³¹ Fučík pojímal ve svých textech ideologii v ryze marxistickém smyslu nahrazování falešného vědomí, zakořeněného ve venkovských komunitách, stalinskou verzí marxismu, kterou považoval za objektivní náhled na realitu. Jeho stanovisko bylo blízko Marxovu přesvědčení, že život není určován vědomím, nýbrž vědomí je určováno životem. Pokud se život venkovanů mění s příchodem stranických agitátorů, mění se také jejich vědomí. (Srv. MARX, Karl – ENGELS, Friedrich: *Německá ideologie*. Praha, Svoboda 1952.)

³² Výrok zaznamenala ve svých pamětech *Život s Juliem Fučíkem* Gusta Fučíková (s. 327).

Julius Fučík v kazašské Alma-Atě v roce 1934

(*Julius Fučík ve fotografii*. Praha, Československý spisovatel 1953)

a vznešeně, jako z evangelia, předčítá citáty ústředního výboru na patnáctém sjezdu strany.³³ Založení kolchozu se mělo rovnat doslova epochální změně.

Radikální proměnu organizace malých hospodářství drobných rolníků měla vyvolat a podporovat technologie, jež se ve Fučíkově „eposu“ stává Prométheovým ohněm sneseným lidem dvacátého století. Stavba výrobních komplexů těžkého průmyslu byla alfou omegou celého příběhu překotné změny. Fučík ve snaze zpřístupňovat srozumitelnou metaforikou svoji fascinaci z plodivé síly bohatého území nového socialistického státu sahá ve svých reportážích k metaforám plodnosti a nechává těžkou techniku doslova oplodňovat panenskou půdu asijské stepi: „Hučelo to, vybuchovalo, dýmalo nepěkné výpary a začalo to hluboko rozvracet půdu, která staletí žila ve svém panenství. Stařenka se zapýřila nad touto

³³ FUČÍK, J.: *V zemi, kde zítra již znamená včera*, s. 258.

neostýchavou deflorací. Traktory a zavěšené pluhy nedbaly jejího rozhořčení.³⁴ Zatímco zemědělská technika proměňovala pustinu na bohaté lány pšenice, prospektoři objevovali nová, prakticky nevyčerpatelná naleziště nerostných surovin v divočině Sibíře a Dálného východu, mamutí přehrady dobývaly ze země nevídané množství energie a továrny chrlyly nové stroje ohromující rychlostí a v dechberoucích počtech.³⁵

Rychlost a důslednost změny odehrávající se v rozsáhlém geografickém prostoru „šestiny světa“ uváděly autora do vytržení. Entuziastické ztotožnění se sovětským experimentem ho nutilo opouštět materialistickou střízlivost, kterou měl jako marxista ctít, a se superlativy se vydávat za hranici možného.³⁶ Heroické výkony sovětských revolucionářů/úderníků nejenže převratně změnily tok dějin, ale dokonce to dokázaly s rychlostí popírající fyzikální zákonitosti běhu času – vždyť celý příběh se odehrával „v zemi, kde zítra již znamená včera“. Sám Fučík by však jakékoli mystické zaujetí pravděpodobně rezolutně popíral. Celý sovětský zázrak pro něj tkvěl v důsledné a nesmlouvavé aplikaci marxistického zákona o závislosti nadstavby na základně jako základního principu budování socialismu. Továrny, kolchozy, a dokonce jednotlivé stroje měnily nejen životní styl malých ruských lidí, ale také jejich kulturní návyky (společenskou nadstavbu) a v důsledku i jejich vědomí. Tato proměna jako by z nich činila titánské bytosti porážející přírodu, lámající svým nadšením všechny překážky a stavěla je téměř na roveň epochálním hrdinům, strůjcům a vůdcům revoluce.³⁷ Majitelé a manažeři západních firem svým rozhodnutím, že budou technologicky živit sovětskou industrializaci, pak ve Fučíkových očích uspíšili ve vidině rychlého zisku svůj nevyhnutelný pád. Když poskytovali nástroje ke změně základny sovětské

³⁴ *Tamtéž*, s. 238.

³⁵ Fučíkovy texty prostupuje víra v ideální centrální organizaci beztrždní společnosti, která již ve 30. letech podle něj dokázala řešit problémy budoucnosti. Sovětský stát tak např. nahrazoval fosilní paliva za nevyčerpatelnou vodní energii gigantických přehrad, jež se kvůli vysokým vstupním nákladům „kapitalisté“ nikdy neodvážili realizovat. (Viz TÝŽ: Svět bez uhlí. In: TÝŽ: *V zemi milované*, s. 315–320. Reportáž původně vyšla v *Rudém právu* 21. a 23. února 1936.)

³⁶ Srv. GLANC, Tomáš: „Příliš rychle, příliš rychle, příliš silný je ten dojem“: Enthusiasmus a extáze Julia Fučíka v jeho textech o Sovětském svazu. In: PODHAJSKÝ, F. A. (ed.): *Julek Fučík – věčně živý!* Brno, Host 2010, s. 185–197.

³⁷ K filozofické genezi ideálu nového člověka v sovětské verzi marxismu viz GLATZER ROSENTHAL, B.: *New Myth, New World* (viz pozn. 28). K novému člověku jako literární postavě sovětského románu viz PEŠKOVÁ, Michaela: *Idea „nového člověka“ v ruské literatuře 20. a 30. let 20. století*. Plzeň, Západočeská univerzita 2012. Šířeji k hledání cesty k novému lidství v ideologiích 20. století viz kolektivní monografii: FASORA, Lukáš – NEČASOVÁ, Denisa – HANUŠ, Jiří (eds.): *Svědnost sociálního experimentu: Nový člověk 20. století*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2018.

společnosti, pomáhali tím stabilizovat panství svého třídního nepřítele, který je již v průběhu technologické výměny na tomto poli překonával.³⁸

Nestejnoměrný tok dějin

Fučíkovy texty, v nichž se snaží uchopit sovětský sociální experiment, nebyly pouze niternou výpovědí o pocitech autora, ale byly určeny primárně publiku mimo svět, jež popisovaly. V tomto ohledu byly produktem sovětské zahraniční kulturní politiky a zároveň ji skrze postavu autora utvářely. Fučík jako účastník dělnické delegace v SSSR byl pod dohledem sovětských orgánů konfrontován s výkladní skříní úspěchů sovětské modernizace. Místa typu Stalingradského traktorového závodu F. E. Dzeržinského, Leningradských loděnic či dětské Komuny F. E. Dzeržinského byla jejich modelovými příklady, které nechyběly v itineráři většiny zahraničních výprav poznávajících Sovětský svaz.³⁹ Obrana Sovětského svazu jako první bašty komunismu a „vlasti dělníků a rolníků“ byla jako povinnost vytyčena již jeho příslušností k aparátu Komunistické internacionály v Moskvě v polovině třicátých let.⁴⁰ Fučík se navíc tehdy stal přímým spolutvůrcem této kulturní politiky, když během svého tamního pobytu zastával pozici moskevského dopisovatele *Rudého práva*, pracoval v československém zahraničním vysílání moskevského rozhlasu

³⁸ Fučík se nesnaží zastírat, že stavba Stalingradského traktorového závodu stála na americké technologii. Dokonce celou záležitost popisoval jako společný projekt Moskvy a Detroitu, ve kterém však vždy Američané táhli za kratší konec provazu, neschopní udržet krok s pracovním tempem sovětských budovatelů. (Viz FUČÍK, J.: *V zemi, kde zítra již znamená včera*, s. 212–213.) K technologické výměně mezi SSSR a Západem ve 30. letech viz BALL, Alan M.: *Imagining America: Influence and Images in Twentieth-Century Russia*. New York – Oxford, Rowman & Littlefield 2003, s. 119–143; MELNIKOVA-RAICH, Sonia: The Soviet Problem with Two “Unknowns”: How an American Architect and Soviet Negotiator Jump-Started the Industrialization of Russia. In: *The Journal of the Society for Industrial Archeology*, roč. 36, č. 2 (2010), s. 5–28; REIMAN, Michal a kol.: *Zrod velmocí: Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*. Praha, Karolinum 2013, s. 353–392.

³⁹ K institucionálnímu zakotvení, hlavním cílům a sociální praxi oficiální prezentace sovětských úspěchů v různých oblastech budovatelského úsilí srv. DAVID-FOX, M.: *Showcasing the Great Experiment* (viz pozn. 10); KOLENOVSKÁ, Daniela: Sovětská veřejnost a západní intelektuálové. In: ŠIMOVÁ, K. – KOLENOVSKÁ, D. – DRÁPALA, M. (eds.): *Cesty do utopie*, s. 15–49 (viz pozn. 6); CLARKOVÁ, Katerina: *Moskva, čtvrtý Řím: Stalinismus, kosmopolitismus a vývoj sovětské kultury 1931–1941*. Praha, Academia 2016.

⁴⁰ K pozici Komunistické internacionály při vytváření zahraničního obrazu Sovětského svazu viz STERN, Ludmila: *Western Intellectuals and the Soviet Union: From Red Square to the Left Bank, 1920–40*. London – New York, Routledge 2007, s. 35–46.

a také příležitostně fungoval jako průvodce a tlumočník pro delegace dělníků a intelektuálů z Československa.⁴¹

Fučíkovy reportáže byly jen jedním z mnoha výsledků cílené propagace sovětského režimu v Československu, která nabízela veřejnosti pohled na „zemi sovětů“ jako na nejpokrokovější režim na planetě.⁴² Ve srovnání s podobnými texty jiných levicových autorů a autorek byl však – vedle sugestivního Fučíkova literárního stylu – zásadní přidanou hodnotou jasně předložený konceptuální rámec Fučíkova očitého svědectví, vysvětlující sovětský experiment jako nedílnou součást příběhu krize a obnovy celého světa napříč kulturami a kontinenty. Univerzální marxistická vize střídání socioekonomických formací umožňovala racionálně vyložit současnou nestabilitu západního světa jako postupný rozpad kapitalismu a postavit do protikladu k němu prudký rozmach socialismu na východě, který ho v dohledné době zákonitě nahradí a rozšíří se do všech zemí.⁴³ Fučík otevřel popis své první cesty do SSSR, jak již bylo řečeno, pohledem na graf znázorňující růst sovětského hospodářství. Zde je potřeba dodat, že tento graf obsahoval také křivky poukazující na hloubku krize největších západních ekonomik, jež se stala srovnávací plochou, na které Fučík o Sovětském svazu vypovídal. Jeho tvrzení o zemi, jejíž řízení je vědecké, racionální, sociálně spravedlivé, a tedy progresivní, byla podložena argumentem vycházejícím z komparace bídy milionů nezaměstnaných, frustrovaných zavíráním továren, s plnou zaměstnaností a deklarovaným nedostatkem pracovních sil, jež pocítoval sovětský

⁴¹ Gusta Fučíková vzpomínala na jejich společnou starost o československou delegaci, která přicestovala na oslavy 1. máje 1935. Zatímco sama působila v rámci krátkodobého pobytu v SSSR jako překladatelka, Julek dostal roli průvodce, o kterou se dělil s oficiálním zmocněncem sovětských úřadů. (Viz FUČÍKOVÁ, G.: *Život s Juliem Fučíkem*, s. 332–336 – viz pozn. 25.)

⁴² Srv. např. LOMÍČEK, Jan: Světem sovětů: K vlivu sovětské propagandy na utváření obrazu Sovětského svazu v meziválečném Československu ve dvacátých a třicátých letech 20. století. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOCIAN, Jiří – PAŽOUT, Jaroslav – RÁKOSNÍK, Jakub (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 6. Praha, Dokořán – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2009, v.v.i., s. 46–71; TÝŽ: Jen v zemi milionů je radost, krása, ráj... Obraz sovětské utopie v diskurzu československé levice ve třicátých letech 20. století. In: *Kuděj*, roč. 12, č. 1 (2011), s. 9–39.

⁴³ Fučík tak aplikoval elementární poučky marxistické ideologie na situaci Velké hospodářské krize. K základnímu schématu střídání socioekonomických formací viz MARX, Karl – ENGELS, Friedrich: *Manifest Komunistické strany*. Praha, Svoboda 1974. Britský historik Roger Griffin vidí v komunistické a fašistické verzi modernity soupeřící koncepty, jež nabízejí alternativu k selhávajícímu liberálnímu kapitalistickému systému (viz GRIFFIN, Roger: *Modernismus a fašismus: Pocit začátku za Mussoliniho a Hitlera*. Praha, Karolinum 2016, s. 254–259). Velkou hospodářskou krizi interpretují jako dobu velkého znejistění a hledání alternativních možností organizace společnosti další autoři: viz RÁKOSNÍK, Jakub: *Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934*. Praha, Auditorium 2012; KERSHAW, Ian: *Do pekel a zpět: Evropa 1914–1949*. Praha, Argo 2017, s. 194–281; HOBSBAWM, Eric: *Věk extrémů: Krátké 20. století 1914–1991*. Praha, Argo 1998, s. 93–150.

mamutí modernizační experiment. Podobný argument měl nepochybně potenciál zasáhnout nejednoho československého čtenáře. Cílem Fučíkovy žurnalistiky bylo právě oslovit a politicky mobilizovat co největší počet jedinců nespokojených s fungováním systému v Československé republice. Politickou průraznost textům popisujícím cestu sovětských budovatelů ke komunismu nepropůjčuje pouze sugestivní literární zpracování, ale také argumentace vystavená na dichotomii krize a růstu. Tato narativní strategie, která nabízela sovětský vzor jako jediné možné řešení hospodářské krize, pevně začleňuje Fučíkovy reportáže ze Sovětského svazu do politického diskurzu KSČ.⁴⁴

Zvnitřnění postoje komunistické strany, respektive Komunistické internacionály, k dění v Československu si vyžadovalo kreativní uchopení faktů ve stavbě narativu. Na první pohled vzájemně neslučitelná stanoviska angažovaného zpravodajství a objektivního referování, nevynechávajícího negativní stránky a nedostatky sovětského revolučního projektu, se snoubí díky zvláštní argumentační strategii postavené na interpretaci dělnického entuziasmu.⁴⁵ Fučík nemlčel o malých dětech komunardů z Interhelpa umírajících v prvních měsících v kyrgyzské stepi, připouštěl nedostatečnost ubytovacích kapacit a sovětské infrastruktury, existenci přidělového systému v zásobování obyvatelstva a přímo se vyžíval v popisu extrémního zatížení údernických superdělníků ve dvojích, či dokonce trojích pracovních směnách.⁴⁶ Podobně se ve svých reportážích psaných v Československu vyžíval v popisu bezdomovectví a bídy nezaměstnaných.⁴⁷

⁴⁴ K politice KSČ vůči nezaměstnaným viz *Protokol VI. řádného sjezdu KSČ konaného v Praze ve dnech 7. až 11. března 1931*. Praha, Karel Hoffmann 1931, s. 8–28; FUČÍK, Julius: *Sjezd fronty: Reportáž ze VI. sjezdu Komunistické strany Československa*. Praha, Karel Borecký 1931. Viz také RÁKOSNÍK, Jakub: Zásady ochrany a boje nezaměstnaných v kontextu programu KSČ v letech 1921–1938. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 1. Praha, Dokořán – ÚSD AV ČR 2003, s. 43–62.

⁴⁵ Srv. FUČÍK, J.: *V zemi, kde zítra již znamená včera*, s. 10–13.

⁴⁶ O nedostatečnosti sovětské hromadné dopravy Fučík psal ve stati „Stručné dějiny moskevského Metra“ (in: TÝŽ: *V zemi milované*, s. 200–202; tato kapitola původně vyšla v *Rudém právu* 1. května 1935 – viz pozn. 26). Špatné pracovní podmínky na stavbě traktorového závodu ve Stalingradu, rezignaci dělníků, a dokonce případ sebevraždy popisuje v kapitole „Historie stalingradského traktoru“ v knize *V zemi, kde zítra již znamená včera* (s. 193). Nicméně systémové a nejničivější „přehmaty“ v sovětském plánování Fučík zamlčoval či je obhajoval jako pouhá nepřijemná, avšak potřebná opatření vlády. Podobně se vztahoval například k hladomoru na Ukrajině (viz TÝŽ: *Cesta k chlebu*. In: TÝŽ: *V zemi milované*, s. 131–135; článek vyšel původně v *Rudém právu* 11. prosince 1934). Srv. CONQUEST, Robert: *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. Oxford, Oxford University Press 1986; APPLEBAUMOVÁ, Anne: *Rudý hladomor: Stalinova válka na Ukrajině*. Praha, Pavel Dobrovský – Beta 2018.

⁴⁷ Viz FUČÍK, J.: *Reportáže z buržoazní republiky* (viz pozn. 2).

Příbuznost těchto motivů však nevedla k pochybnostem o světlých perspektivách sovětského experimentu, byť ze střízlivých odhadů současné historické vědy vyplývá, že životní úroveň sovětských pracujících byla ve třicátých letech minulého století minimálně srovnatelná se standardy československých nezaměstnaných.⁴⁸ Struktura Fučíkova vyprávění totiž dovolila přiřadit k dvojímu typu utrpení nestejně hodnotící soudy a tak je postavit proti sobě jako diametrálně odlišné fenomény. Zatímco sovětský dělník dobrovolně podstupoval zkoušku heroického sebeobětování, strádání československých nezaměstnaných bylo jasným příznakem stupňující se krutosti a nespravedlnosti hroučícího se systému. Z tohoto diskurzivního veletoce pocházela pravděpodobně Fučíkova přesvědčivost při střetech s oponenty z levicového politického spektra, kteří kritizovali KSČ právě pro svébytnou interpretaci nedostatků sovětského budování.⁴⁹ O podvrtném potenciálu vlastního svědectví ze Sovětského svazu Fučíka utvrzovaly i perzekuční zásahy československých bezpečnostních složek vůči němu i jeho textům. Měly ovšem naprosto opačný výsledek. Fučík sám v nich viděl potvrzení pravdivosti jeho vývodů, vyvolávajících zděšení „buržoazie“ z vlastní slabosti.⁵⁰

Politika evropských komunistických stran na přelomu dvacátých a třicátých let, založená na směrnicích Komunistické internacionály, počítala s blízkým zhroucením kapitalismu.⁵¹ Fučíkův „moderní epos“ vychází z axiomů závazné politické linie, kterou kreativně spojuje do vyprávění o právě probíhajícím

⁴⁸ Srv. RÁKOSNÍK, Jakub: *Odvrácená tvář meziválečné prosperity: Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*. Praha, Univerzita Karlova – Karolinum 2008, s. 375–410; FITZPATRICKOVÁ, S.: *Každodenní stalinismus*, s. 97–154 (viz pozn. 30).

⁴⁹ O sebevědomém vystupování tváří v tvář oponentům na komunistických akcích i schůzích ostatních politických stran, které se Fučík snažil svojí obhajobou SSSR rozložit, viz FUČÍKOVÁ, G.: *Život s Juliem Fučíkem*, s. 208–223.

⁵⁰ O ilegaltě své cesty do SSSR a následném referování o této zemi v Československu Fučík píše v úvodních pasážích knihy *V zemi, kde zítra již znamená včera* (s. 2, 11 a 18–21). Fučík po svém návratu kvůli veřejně deklarovanému nekritickému přijetí Sovětského svazu jako vzoru čelil několika žalobám na základě zákona na ochranu republiky. Dokumentace k vyšetřování Fučíka je uložena v Archivu Národního muzea, Osobní fond Julia Fučíka a Gusty Fučíkové, karta 3, nezpracováno. K cenzurním zásahům proti komunistickému tisku viz kapitola Tomáše Pavlíčka „V zájmu republiky. Literární cenzura v době avantgard a obrany liberální demokracie“. In: WÖGERBAUER, Michal – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel a kol.: *V obecném zájmu: Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*, sv. 1: 1749–1938. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. – Academia 2015, s. 741–746.

⁵¹ K politice mezinárodního dělnického hnutí v tzv. třetím období viz např. McDERMOTT, Kevin – AGNEW, Jeremy: *Kominterná: Dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, s. 94–119; SERVICE, Robert: *Soudruzi: Světové dějiny komunismu*. Praha, Argo – Academia 2009, s. 149–179.

světodějném zlomu. V jeho pojetí „poslední bitva“ vzplála v zákopech první světové války a měla kontinuálně pokračovat až do celosvětového vítězství komunismu, spojení všech proletářů světa. Zatímco západní řád popisuje jako umírající šelmu, která se z posledních sil snaží rdousit revoluční vzepětí proletariátu, ruští dělníci dobyli moc hned na začátku apokalyptické zkázy kapitalismu. Dle Fučíkova vyprávění tím hranice mezi budoucností a minulostí získala geografickou podstatu. Sám tak mohl několikrát úspěšně cestovat časem a vydat svědectví o budoucnosti v minulosti, odkud pocházel.⁵² V reportáži uzavírající jeho dvouletý pobyt v Sovětském svazu v roce 1936 napsal: „Ochutnal jsem už život socialismu, byl jsem už občanem socialismu a tahle cesta zpátky, to je cesta zpět o několik desetiletí, cesta z nových dějin do předhistorie.“⁵³ Budoucnost Československa v jeho očích mělo stvořit emancipační hnutí vykořisťovaných – tak jako ruští bolševici v revoluci roku 1917.⁵⁴

Nicméně poté co v Německu převzali moc nacisté a zahájili likvidační tažení proti německým komunistům a poté co se v evropské levici začaly vytvářet protifašistické aliance, i ve Fučíkově perspektivě se obrysy budoucí revoluce proměnily. V druhé polovině třicátých let se měly „síly světla“ nadále připravovat k rozhodujícímu střetu se „silami temna“, ale i podle Fučíka se přitom mohly dočasně spojit s obhájci „buržoaznědemokratických“ pořádků. Ve vypjaté atmosféře mnichovské krize Fučík veřejnost přesvědčoval o tom, že Rudá armáda může překročit načrtnutou hranici budoucnosti a minulosti, díky nepřekonatelnému technologickému náskoku dokáže vysadit svou pěchotu a bojovou techniku na padácích do československých opěrných bodů a zároveň bombardovat útočící wehrmacht.⁵⁵ Optikou jednotné antifašistické fronty pod vedením Moskvy a vlastenectví také vysvětloval sovětské politické procesy v čase Velkého teroru. Svoji interpretaci podbarvil implicitním voláním po rychlé revoluční očiště uvnitř československých antifašistických sil. Vidět na dění v Sovětském svazu něco

⁵² K „cestování časem“ mezi dvěma světy ve Fučíkových reportážích viz SLÁDEK, Ondřej – ČINÁTL, Kamil: Julius Fučík o Sovětském svazu aneb Cesty „tam“ a zase „zpátky“. In: PODHAJSKÝ, F. A. (ed.): *Julek Fučík – věčně živý!*, s. 199–211 (viz pozn. 35); ČINÁTL, Kamil: Fučíkova poslední bitva. In: *Slovo a smysl / Word & Sense*, roč. 5, č. 9–10 (2008), s. 346–363.

⁵³ FUČÍK, Julius: Cesta zpátky: Nashledanou, SSSR! In: *Tvorba*, roč. 11, č. 29 (17. 7. 1936), s. 451. Citovaný text je první částí článku „Cesta zpátky“, který měl v *Tvorbě* ještě dvě pokračování. Ve Fučíkově knize *V zemi milované* byla přetištěna jen tato první část s obměněným názvem „Na shledanou, SSSR! Cesta zpátky“ (s. 539–541, cit. s. 541).

⁵⁴ K Fučíkově fascinaci komunistickou ideologií viz také BOROVIČKA, Lukáš: Věčné dětství aneb Fučíkův sen o komunismu. In: PODHAJSKÝ, F. A. (ed.): *Julek Fučík – věčně živý!*, s. 213–232.

⁵⁵ Viz FUČÍK, Julius: *Přijde Rudá armáda na pomoc? Odpověď na ožehavou otázku dneška*. Praha, Karel Borecký 1938.

negativního se totiž v jeho očích rovnalo zradě národních zájmů. Vydal tak nemilosrdný soud, že „česká reakce se zastává odhalených zrádců v SSSR; a jaký byl jeden z úkolů, který měli tito zrádci na přání zahraničního fašismu provést, kdyby se byli dostali k moci? Měli... zrušit spojeneckou smlouvu s Československem... Jejich odhalení a odsouzení tedy nejenže neoslabilo pomoc Sovětského svazu Československu, ale *zajistilo* tuto pomoc.“⁵⁶ Další běh událostí však ukázal, že Stalinovo vedení zvolilo na počátku nacistické agrese v Evropě poněkud jinou strategii.⁵⁷

Fučíkova hrdinská aureola

Po mnichovské krizi komunistická strana přešla do ilegality a její vedení začalo působit v moskevském exilu. Vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 zastihlo Julia Fučíka v ústraní v šumavské Chotiměři, kde se věnoval literárněhistorickému bádání a tvůrčí práci. Podobně jako celá stranická organizace obnovil svůj postoj obránce Sovětského svazu až v červnu 1941, kdy nacistická vojska začala své tažení na východ.⁵⁸ Po pražských ulicích se pohyboval v domněle rafinovaných převlecích roznášeje letáky a organizuje vydávání ilegálního tisku v rámci druhého ilegálního Ústředního výboru KSČ.⁵⁹

Svojí odbojovou činností se Fučík zařadil do procesu, který vnímal jako další etapu probíhající zkázy kapitalismu s příslibem počátku nového světa.⁶⁰ Vězeňskými motáky, na něž napsal *Reportáž, psanou na oprátce*, sám pro sebe vytyčil místo v příběhu lidstva, jak jej po celou svou politickou a literární kariéru chápal: jako dějiny odvíjející se podle železných zákonů historického materialismu a spějící přes všechny zákruty ke komunismu. Jeho poslední dílo je tak poselstvím

⁵⁶ *Tamtéž*, s. 25–26. Kurzívou zvýrazněno v původním textu. Fučíkova brožura v roce 1938 měla 14 vydání.

⁵⁷ K prioritám sovětské diplomacie ve 30. letech viz KOCHO-WILLIAMS, Alastair: *Russian and Soviet Diplomacy, 1900–1939*. New York, Macmillan 2012, s. 109–147.

⁵⁸ Srv. GEBHART, Jan: Českoslovenští komunisté v letech 1938–1945. In: ANEV, P. – BÍLÝ, M. (eds.): *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*, sv. 1, s. 45–54 (viz pozn. 7); RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci*. Praha, Academia 2002, s. 159–190.

⁵⁹ Viz KOURA, Petr: Odbojová činnost Julia Fučíka ve světě (nejen) nacistických dokumentů. In: PODHAJSKÝ, F. A. (ed.): *Julek Fučík – věčně živý!*, s. 43–61.

⁶⁰ Dle závěrů literárního historika Jana Staňka žil Fučík svůj život jako dramatickou inscenaci, měl sklon režírovat sám sebe a systematicky utvářet svoji značku revolucionáře. Základními součástmi Fučíkovy legendy byly hravost a dobrodružnost. (Viz STANĚK, Jan: Fučík a revoluční bohéma. In: *Tamtéž*, s. 63–73.)

Julius Fučík před návratem
ze Sovětského svazu
do Československa v roce 1936
(Julius Fučík ve fotografii)

obětujícího se hrdiny přeživším příslušníkům československého komunistického hnutí, kteří – v jeho vizi poválečné společnosti – budou meče měnit v pluhy stejně jako partyzáni ruské občanské války ve dvacátých a třicátých letech.⁶¹ V této návaznosti Fučíkova nejproslulejšího díla na jeho texty oslavující sovětský sociální experiment lze podle mého názoru hledat odpověď na otázku, která zazněla v úvodu této studie: Proč se z masivního korpusu textů adorujících sovětskou modernitu dostaly na výsluní poválečné éry právě reportáže z pera Julia Fučíka?

Vracíme se tím ke kořenům Fučíkova mýtu. Jeho reportáže prozrazují hlubokou fascinaci sovětskou modernitou, kterou považoval za předobraz nejen kýžené a očekávané, ale také zákonitě předurčené budoucnosti, a stejně tak dokládají jeho ochotu riskovat osobní pohodlí či svobodu, aby tuto pravdu zvěstoval veřejně a přesvědčil o ní co nejvíce lidí. Jak jeho vlastní zaujetí pro revoluční náboj zvěstovaného poselství o sovětské skutečnosti, tak odpor, s jakým se setkávalo u prvorepublikových cenzorů, represivního aparátu a politických oponentů, mu dodávaly značnou přitažlivost ještě za jeho života. Fučíkovy reportáže obsahovaly

⁶¹ Fučík sám sebe, své přátele a spolupracovníky označil za hrdiny tvořící historii (viz FUČÍK, Julius: *Reportáž, psaná na oprátce: První úplné, kritické a komentované vydání/reedice*. Eds. František Janáček a kol. Praha, Torst 2016, s. 50). Podobný výklad *Reportáže, psané na oprátce* jako odkazu k mýtu poslední bitvy, pevně zakotvenému v korpusu textů tvořících komunistickou ideologii, nabízí Kamil Činátl ve stati „Fučíkova poslední bitva“ (viz pozn. 52).

vyprávění, které na základě srovnání idealizovaného sovětského modelu a s mnoha problémy se potýkajícího meziválečného Československa mohlo moderovat zkušenost velké hospodářské krize, jež se brzy stala traumatickým místem v kolektivní paměti a mohla dlouhodobě posilovat legitimitu KSČ. Komunistický tisk Fučíka pasoval do role předního znalce Sovětského svazu, což bylo ještě umocněno, když se stal zahraničním zpravodajem *Rudého práva* v Moskvě. Klíčové pro bezvýhradně kladné přijetí jeho meziválečné politické publicistiky v oficiálním komunistickém kánonu pak zřejmě bylo, že v turbulentním prostředí prvorepublikové levice i měnící se strategie a taktiky KSČ byl ochoten se vždy přiklonit k aktuální stranické linii.⁶²

Patří se ale zdůraznit také literární styl Fučíkových textů jako faktor, který nepochybně přispěl k jejich popularizaci. Prvky socialistického realismu v heroizaci sovětského budování a zalidnění tohoto procesu množstvím obyčejných hrdinů podávajících nadlidské výkony – to bylo v poválečné kulturní politice nejen vítáno, ale brzy i vyžadováno. Fučík jako autor navíc dokázal promlouvat osobitě, živě a plasticky, takže jeho reportáže – jako dílky jednoho velkého „revolučního eposu“ – mohly sloužit coby literární vzor.⁶³ Po roce 1945 byl kanonizován zvláště text *Reportáže, psané na oprátce*, jehož mučený autor do poslední chvíle věřil ve vítězství Rudé armády.⁶⁴ Právě tato vrstva Fučíkova odkazu, zakládající požadovanou bratrskou loajalitu Čechoslováků k sovětským osvoboditelům, získávala na důvěryhodnosti také díky tomu, že sugestivní meziválečné reportáže z Fučíkových výprav do Sovětského svazu byly čtenářům předkládány jako autentický obraz tamní reality. Styl Fučíkovy žurnalistické práce, jeho revoluční zápal, oddanost komunistickému hnutí v čele se Sovětským svazem a jeho mučednická smrt poskytl společně tvůrcům poválečné kulturní politiky v jednom osudu dostatek vhodného materiálu pro konstrukci neposkvrněného komunistického hrdiny.

⁶² Viz např. Zásadní stanovisko k projevu „sedmí“. In: VLAŠÍN, Štěpán a kol. (eds.): *Avantgarda známá a neznámá*, sv. 3: *Generační diskuse 1929–1931*. Praha, Svoboda 1970, s. 54–55; DOSTÁL, Vladimír: Diskuse ne pouze generační. In: *Tamtéž*, s. 7–44.

⁶³ Fučíkovy reportážní články byly z perspektivy československé literární teorie 50. let vzorovým příkladem formátu angažované reportáže. Literární kritik Mojmir Grygar je považoval za předchůdce socialistického realismu v československé literatuře: „Průkopnický význam Fučíkovy reportážní tvorby tkví také v tom, že Fučík v ní směřoval důsledně k novému realismu, vyznačujícímu se hlubokou analýzou sociální reality a bojovnou socialistickou tendencí, tj. k realismu socialistickému.“ (GRYGAR, Mojmir: Fučíkovy umělecké reportáže. In: *Česká literatura*, roč. 6, č. 3 (1958), s. 366–412, cit. s. 384.)

⁶⁴ Srv. FUČÍK, J.: *Reportáž, psaná na oprátce*, s. 70.

Abstract

The object of interest of the study are articles of the Communist journalist, literary critic and publicist Julius Fučík, which were written during his stays in the Soviet Union in 1930 and 1934 to 1936. The title of the study paraphrases the name of a selection of some of the texts published as V zemi, kde zítra již znamená včera [In the Land where Tomorrow Already Means Yesterday] (Prague, K. Borecký 1932), which became a "ubiquitous" propaganda slogan after the war. A few years after his death at the gallows in Berlin, Julius Fučík (1904–1943) turned into an icon of Czechoslovak Stalinist propaganda which was spreading his story as that of a paragon of a dedicated Communist, with inexhaustible work and vital élan, and a determined fighter against Nazism. His cult, which was primarily targeting young people, was organized around a narration about his sacrifice, which Fučík wrote himself and smuggled out of prison on scraps of paper and which was published after the war in many countries as Reportáž, psaná na oprátce [Notes from the Gallows]. However, an important factor of this worshipping was also Fučík's admiration of Stalin's Soviet Union, which he was uncritically promoting even at a cost of official persecution.

The author asks himself a question why it was travelogues written by Julius Fučík which, selected from a massive body of texts of various left-wing authors adoring the Soviet social experiment between the wars, were canonized after the war. Having analyzed them, the author infers that Fučík depicts the Soviet reality as a heroic age, born out of the Bolshevik revolution, continuing by enthusiastic building of socialism, and heading toward a happy future of humankind after the overthrowing of capitalism. In doing so, he stylizes his narrations as chapters of a heroic epos reliving the ancient Promethean myth. The role of the mystical hero is taken over by udarniks and that of the fire by nationalized production assets and technologies representing tools of a watershed civilization change. Its dynamism also creates a new global social spacetime, with borders of the Soviet state separating the future of humankind in the east from the human prehistory in the west. The author shows that Fučík was obviously writing his reportages with subversive intention, using a multitude of examples to illustrate the contrast between the rapid economic growth in the Soviet Union and the deep crisis in the West. Fučík's convincingness is enhanced by his specific, vivid writing style and a clear narration framework applying principles of historical materialism about the alternation of socioeconomic formations to specific stories. Combined with Fučík's loyalty to the current party line, participation in the resistance movement, and his martyr's death, all of the above provided those formulating the post-war cultural policy with enough suitable material to create an unblemished Communist hero.

Keywords / Klíčová slova:

Czechoslovakia; Soviet Union; Julius Fučík; Communist movement; Stalinism; 1st Czechoslovak Republic; reportages; travelogues; modernization; industrialization; epic; Promethean myth
Československo; Sovětský svaz; Julius Fučík; komunistické hnutí; stalinismus; první republika; reportáže; cestopisy; modernizace; industrializace; epos; prométheovský mýtus